

A RÍTUS ELTŰNÉSE

BYUNG-CHUL HAN

A RÍTUS ELTŰNÉSE

BYUNG-CHUL HAN

A jelen topológiája

TYPOTEX

A mű fordítását a Goethe Intézet támogatta.

A fordítás a következő kiadás alapján készült:
Byung-Chul Han: *Vom Verschwinden der Rituale.*

Eine Topologie der Gegenwart. Ullstein, 2019

© by Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin.

Published in 2019 by Ullstein Verlag

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2023

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2023

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 237 6

TARTALOM

<i>Előzetes megjegyzés</i>	/ 7
Teljesítménykényszer	/ 9
Hitelességkényszer	/ 27
A lezárás rítusa	/ 39
Ünnep és vallás	/ 51
Játék életre-halálra	/ 64
A történelem vége	/ 75
A jelek birodalma	/ 81
A párviadaltól a drónháborúig	/ 92
A mítosztól a dataizmusig	/ 101
A csábítástól a pornóig	/ 112

ELŐZETES MEGJEGYZÉS

A rítusok a jelen esszében nem valami kívánatosat jelölnek. Inkább kontrasztfóliaként hatnak, amelyen át jelenünk élesebb kontúrokkal mutatkozik. Nosztalgia nélkül vázolom fel eltűnésük genealógiáját, amelyet mindazonáltal nem emancipációtörténetként értelmezek. Folyamatában a jelen patológiája, mindenekelőtt a közösség eróziója körvonalazódik. Eközben pedig fontolóra veszek más életformákat, amelyek képesek volnának megszabadítani a társadalmat kollektív nárcizmusától.

TELJESÍTMÉNYKÉNYSZER

A rítusok szimbolikus cselekvések. Egy közösség alapjául szolgáló értékeket és szabályokat hagyományoznak tovább és jelenítenek meg. *Kommunikáció nélküli közösséget* hoznak létre, miközben ma a *közösség nélküli kommunikáció* az uralkodó. A rítus nélkülözhetetlen eleme a *szimbolikus* észlelés. A szimbólum (gör. *szümbolon*) eredetileg a vendégbarátok felismerését biztosító jel volt (*tessera hospitalis*). Valaki kettétört egy agyaglapot, egyik felét megtartotta, és a vendégbarátság jeleként átnyújtotta a másikat. Így a szimbólum az újrafelismerést szolgálta. Ez az ismétlés sajátos formája: „De mi az újrafelismerés? Nem az, hogy valamit ismét látunk. Az újrafelismerések sora nem találkozások sorozata: az újrafelismerés azt jelenti, hogy valamit akként ismerünk fel, amiként már ismerjük. Az emberi »belakás« – a szót Hegeltől kölcsönzöm – voltaképpen folyamata abban áll, hogy az újrafelismerés már elszakadt az első

megismerkedés esetlegességétől, és az ideális szintjére emelkedett. Ezt valamennyien ismerjük. Az újrafelismerésben mindig benne rejlik, hogy most már valódibb ismeretünk van annál, amelyre az első találkozás pillanatnyi elfogultságában képesek voltunk. Az újrafelismerés meglátja a mulandóban a maradandót.”¹ A szimbolikus észlelés mint újrafelismerés a maradandót észleli. A világ ezáltal megszabadul esetlegességétől, és valami maradandót tartalmaz. A világ ma nagyon szegény szimbólumokban. Az adatoknak és információknak nincs szimbolikus erejük. Így nem tesznek lehetővé újrafelismerést. A szimbolikus ürességben veszendőbe mennek azok a közösségteremtő képek és metaforák, amelyek stabilizálnák az életet. A tartósság tapasztalata elenyészik. És radikálisan fokozódik az esetlegesség.

A rítusokat a *belakás szimbolikus technikáiként* határozhatjuk meg. A világban-létet *otthon-létté* változtatják. Megbízható helyé teszik a világot. Azt teszik az időben, amit egy lakás a térben. *Lakhatóvá* teszik az időt. Sőt, *hozzáférhetővé* teszik, mint egy házat. Elrendezik, berendezik az időt. Antoine de Saint-Exupéry *Citadella* című regényében a rítust az *idő belakásának techni-*

¹ Hans-Georg Gadamer: *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins, 1994. 73. Ford. Bonyhai Gábor.

kájaként írja le: „És a rítus ugyanaz az időben, mint az otthon a térben. Mert jó, ha az elfolyó idő nem olyasmi számunkra, ami elhasznál és szétmorzsol minket, mint egy marék homokot, hanem mint ami kiteljesít minket. Jó, ha az idő építmény. Így ünnepről ünnepre, évfordulóról évfordulóra, szüretéről szüretre haladok, ahogyan gyermekként a tanácsteremből a nyugalom termébe apám ünnepekhez igazodó palotájában, ahol minden lépésnek értelme volt.”² Az időnek ma nincs szilárd szövete. Nem ház, hanem kiszámíthatatlan folyó. Pontszerű jelenek pusztasorozatává bomlik. Rohan. Nincs megállása. A rohanó idő nem *lakható*.

A rítusok stabilizálják az életet. Antoine de Saint-Exupéryt követve azt mondhatjuk: *A rítus ugyanaz az életben, mint a dolgok a térben*. Hannah Arendt szerint a *dolgok maradandósága* biztosítja „függetlenségüket az emberek lététől”. A dolgok „feladata az emberi élet stabilizálása”. Objektivitásuk azon alapul, hogy „a természeti lét sodró változásában [...] emberi azonossággal szolgáljanak”, nevezetesen stabilizáló identitással, amely „abból származik, hogy ugyanaz a szék és ugyanaz az asztal áll szemben válto-

² Antoine de Saint-Exupéry: *Die Stadt in der Wüste (Citadelle)*. Berlin, Ullstein, 1996. 26. sk. Eredeti kiadása: *Citadelle*. Paris, Gallimard, 1948.

zatlan megbízhatósággal a napról napra változó emberrel”.³ A dolgok az életet stabilizáló nyugvó pólusok. A rítusok szerepe ugyanez. *Azonosságuk, ismétlődésük* révén stabilizálják az életet. *Tartóssá* teszik. A mai termelékenység megfosztja tartósságuktól a dolgokat. Tudatosan lerombolja a maradandót, hogy többet termeljen, több fogyasztást kényszerítsen ki. Az *elidőzés* viszont a *maradandó* dolgokat részéssíti előnyben. Ha a dolgokat csak elhasználjuk és fogyasztjuk, akkor elidőzés nem lehetséges. És ugyanez a termelékenység destabilizálja az életet, amennyiben leépíti azt, ami az *életben maradandó*. Így elpusztítja az *élet tartósságát*, jóllehet meghosszabbítja az életet.

Az okostelefon nem dolog, ahogyan azt Hannah Arendt érti. Pontosan az azonosság hiányzik belőle, ami stabilizálná az életet. Nem is különösen tartós. Különbözik az olyan tárgyaktól, mint egy asztal, amely azonosságot mutat velem szemben. Mediális tartalma, amely figyelmünket minduntalan igénybe veszi, minden, csak nem azonos. Gyors változásai nem engednek *elidőzni*. A benne lakozó nyugtalanság nem-dologgá teszi a készüléket. Kényszeresen nyúlunk utána. Holott a dologból nem származhat kényszer.

³ Hannah Arendt: *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. München, Piper, 2002. 163.

Vannak rituális formák, amelyek, mint az udvariasság, nem pusztán emberek közötti szép bánásmódot, hanem a tárgyakkal való szép, kímélő bánásmódot is lehetővé tesznek. Rituális keretek között a tárgyakat nem elfogyasztjuk vagy elhasználjuk, hanem *használjuk*. Így *előregedhetnek*. A termelés kényszere alatt viszont a dolgoknak, sőt a világnak nem használói, hanem elhasználói vagyunk. Viszonzásul ők is *elhasználnak* minket. A kíméletlen elhasználás az életet destabilizáló eltűnéssel vesz körül minket. A rituális eljárások gondoskodnak arról, hogy ne csupán az emberekkel, hanem a dolgokkal is szépen, együttérzőn viselkedjünk: „A mise segítségével tanítják meg a papok, hogy szépen bánjunk a dolgokkal: a kehely és az ostya gyengéd érintésével, az edények lassú eltörlésével, a könyv lapozgatásával; a dolgokkal való bánásmód szépsége megörvendezteteti szívünket.”⁴

Ma nemcsak a dolgokat, hanem az általuk hordozott érzelmeket is elfogyasztjuk. Dolgokat nem lehet vég nélkül fogyasztani, érzelmeket viszont igen. Ezáltal a fogyasztás új, végtelen mezeje tárul fel. Az áru érzelmesítése és ezzel összefüggő esztétizálása a termelékényszernek engedelmeskedik. Céljuk a fogyasztás és a ter-

⁴ Peter Handke: *Phantasien der Wiederholung*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1983. 8.

melés növelése. Az esztétikait ezáltal a gazdasági gyarmatosítja.

Az érzelmek foszlékonyabbak, mint a dolgok. Így az életet nem stabilizálják. Azonfelül az érzelmek fogyasztásakor az ember nem a dologhoz, hanem önmagához viszonyul. Érzelmi hitelességet keres. A fogyasztás így a nárcisztikusan önmagamra vonatkoztatott érzelmeket erősíti. *A világra vonatkozás*, amit a dolgok közvetítettek volna, így egyre inkább elvész.

Ma az értékek is az individuális fogyasztás tárgyai. Maguk is áruvá váltak. Az olyan értékeket, mint az igazságosság, emberiesség vagy megbízhatóság, gazdaságilag kiaknázzák. „Teaivással változtatsz a világon” – mondja egy fairtrade-vállalkozás jelszava. A világ megváltoztatása fogyasztás által a forradalom végét jelentené. A cipőknek vagy ruháknak is vegánnak kellene lenniük. Hamarosan vegán okostelefonok is lesznek. A neoliberalizmus sokféleképpen kizsákmányolja az erkölcsöt. Az erkölcsi értékeket megkülönböztető jegyekként fogyasztják. Elszámolják az egó folyószámláján mindazt, ami az önértéket növeli. Ezek fokozzák a nárcisztikus önbecsülést. Az értékeken keresztül nem a közösséghez, hanem saját egónkhoz viszonyulunk.

A vendégbarátok a szimbólummal, *tessera hospitalisszal* pecsételik meg kapcsolatukat.